

MORFOLOGIE ČESKÉHO JAZYKA

doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D.

Studijní opora Katedry bohemistiky

Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Obsah

ÚVOD.....	3
1 TVAROSLOVÍ SOUČASNÉ ČEŠTINY.....	4
1.1 Druhy morfů.....	4
1.2 Tvarotvorný rozbor slova.....	4
1.3 Slovní druhy.....	5
1.3.1 Algoritmus určování slovních druhů.....	5
1.3.2 Slovní druhy z hlediska sémantického.....	6
1.3.3 Hranice mezi slovními druhy.....	6
2 GRAMATICKÉ KATEGORIE JMEN.....	7
2.1 Jmenný rod.....	7
2.1.1 Životnost, neživotnost maskulin.....	8
2.2 Jmenné číslo.....	8
2.3 Pád.....	8
3 GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVES.....	9
3.1 Osoba.....	9
3.2 Číslo.....	10
3.3 Čas.....	10
3.4 Slovesný způsob.....	10
3.5 Slovesný rod.....	10
3.6 Vid.....	11
4 SKLOŇOVACÍ SYSTÉM JMEN.....	12
4.1 Podstatná jména.....	12
4.2 Přídavná jména.....	14
4.3 Zájmena.....	14
4.4 Číslovky.....	15
5 ČASOVÁNÍ SLOVES.....	17
5.1 Slovesa.....	17
6 NEOHEBNÉ SLOVNÍ DRUHY.....	19
6.1 Příslovce.....	19
6.2 Předložky.....	20
6.3 Spojky.....	21
6.4 Částice.....	22
6.5 Citoslovce.....	22
7 Literatura.....	Chyba! Záložka není definována.
8 Výsledky.....	26
8.1 Tvarosloví současné češtiny.....	26
8.2 Gramatické kategorie jmen.....	27
8.3 Gramatické kategorie sloves.....	28
8.4 Skloňovací systém jmen.....	28
8.5 Časování sloves.....	30
8.6 Neohebné slovní druhy.....	31

ÚVOD

Studijní opora nazvaná *Morfologie českého jazyka* je určena studentům kombinovaného studia studijního oboru Učitelství pro 1. stupeň ZŠ (včetně speciální pedagogiky) v rámci studijního programu Učitelství pro základní školy. Tato studijní opora je koncipována jako podpůrný studijní materiál k předmětu český jazyk I – fonetika a morfologie, který je ve studijním plánu tohoto oboru dotován počtem 8 hodin za semestr. V tomto vyučovacím bloku se studenti seznámí se základní bohemistickou literaturou a základními poznatky o českém jazyce. Po jeho absolvování jsou studenti schopni objasnit základní termíny z oblasti morfologie a fonetiky, popsat hláskový systém češtiny, diferenciovat a stratifikovat český jazyk a orientují se také v aktuálních otázkách českého tvarosloví. Upevní si také své znalosti týkající se lehčích i obtížnějších jevů českého pravopisu.

Studijní opora je věnována morfologii českého jazyka, kterou kvůli omezenému časovému rozsahu nebylo možno zařadit do vyučovacího bloku. Přináší poznatky o tvarosloví současné češtiny, tedy o slovních druzích, skloňování a časování a gramatických kategoriích slov ohebných. Po prostudování opory studenti přiřadí slovo ke slovnímu druhu, určují u ohebných slov příslušné gramatické kategorie, ovládají systém skloňování jmen a časování sloves a dokáží identifikovat slovnědruhovou funkci výrazu ve větě. Součástí opory jsou také úkoly, které ověřují pochopení dané problematiky. Řešení úkolů naleznou studenti na konci opory, mohou si tak zkontrolovat svá řešení.

1 TVAROSLOVÍ SOUČASNÉ ČEŠTINY

Morfologie (tvarosloví) je část gramatiky, která se zabývá slovními druhy.

- formální morfologie: věnuje se souboru slovních tvarů ohebných slov
- funkční morfologie: zabývá se fungováním tvarů slov ve větě, jejich mluvnickými významy a vztahy v morfologickém systému jazyka

Základní jednotkou morfologie je morf. Morfémem rozumíme nejmenší jazykovou jednotku v textu, která nese význam (lexikální, gramatický). Morfy, které slouží k vyjadřování jednoho konkrétního významu, nazýváme morfémy.

Podle jiných koncepcí je za základní jednotku morfologie považováno rovněž slovo.

1.1 Druhy morfů

- kořen (radix): pakůň
- afix
  - o předpona (prefix): např. prales
  - o přípona (sufix):
    - kmenotvorná přípona: např. učitel
    - slovotvorná přípona: např. rybář
    - tvarotvorná přípona
      - finální (koncovka): např. hado, ženy
      - nefinální: např. psali, kupujíce
  - o postfix: morfém připojený až za koncovku, např. kdokoli, komukoli; postfix se neskloňuje
  - o infix: morfém dodatečně vložený do slova, např. malilinký, trampoty
  - o interfíx: spojovací vokál, např. maloměsto, strojovedoucí

1.2 Tvarotvorný rozbor slova

Každé ohebné slovo má svou morfologickou (tvaroslovnou) strukturu (stavbu) a ta se skládá z tvarotvorného základu a z tvarotvorného formantu.

Při tvarotvorném rozboru slova určujeme tvarotvorný základ slova, tedy tu část slova, která se při ohýbání nemění, a tvarotvorný formant (morf).

- např. nepřemožitelný → nepřemožiteln- + -ý; žena → žen- + -a

---

1.3 Slovní druhy

Slovní druhy jsou nejobecnější třídy slov. Tradičně se v češtině rozlišuje 10 slovních druhů, výjimečně se setkáváme s rozlišováním 9 slovních druhů (bez částic) či 11 slovních druhů (s vyčleněnými predikativy).

Pro třídění slov do slovních druhů vycházíme ze tří hledisek, která se vzájemně doplňují:

- kritérium sémantické: věcněvýznamové hledisko; určité skupiny slov odpovídají určitým pojmovým kategoriím
- kritérium morfologické: tvaroslovné hledisko; lze jej uplatnit pouze u slov ohebných
- kritérium syntaktické: skladební hledisko

1.3.1 Algoritmus určování slovních druhů

Jako didaktická pomůcka vznikl tzv. algoritmus určování slovních druhů. Ten usnadní proces zařazení slova k příslušnému slovnímu druhu.

slovo

- ohebné
  - časuje se (sloveso)
  - skloňuje se
    - přímo pojmenovává
      - má číselný význam (číslovka)
      - nemá číselný význam
        - skloňování jmenné + základní funkce, kterou slovo plní ve větě – podmět a předmět (podstatné jméno)
        - skloňování složené + základní funkce, kterou slovo plní ve větě – přívlastek shodný (přídavné jméno)
    - zastupuje podstatné či přídavné jméno, naznačuje nebo odkazuje (zájmeno)
- neohebné
  - plnovýznamové
    - je větným členem (příslovce)
    - nebývá primárně větným členem (citoslovce)

- neplnovýznamové
  - vyjadřuje věcný význam jen ve spojení se jmény (předložka)
  - spojuje věty a složky větných členů (spojka)
  - uvozuje věty, vyjadřuje modalitu výpovědi (částice)

1.3.2 Slovní druhy z hlediska sémantického

Podle toho, co z reálného světa odrážejí (tj. pojmenovávají), třídíme slovní druhy na základě tohoto kritéria.

- autosémantické (plnovýznamové) slovní druhy
  - základní: podstatná jména, přídavná jména, slovesa, příslovce (kromě zájmenných příslovcí, které považujeme za nástavbové)
  - nástavbové (svými gramatickými funkcemi ve větě napodobují základní slovní druhy): zájmena, číslovky, zájmenná příslovce, některá citoslovce
- synsémantické (neplnovýznamové) slovní druhy:
  - předložky, spojky, částice, některá citoslovce

1.3.3 Hranice mezi slovními druhy

Mezi slovními druhy nemusí být vždy ostrá hranice. Některá slova přecházejí od jednoho slovního druhu ke druhému. Mezi slovnědruhové přechody řadíme následující procesy:

- substantivizace (např. vedoucí usnul, jeden neví);
- adjektivizace (např. příběh je vyprávěn);
- adverbializace (jel kolem, spala vsedě);
- prepozicionalizace (např. pomocí programu);
- konjukcionalizace (např. nicméně);
- interjekcionalizace (např. hergot);
- partikulizace (např. klidně si jdi).

Doporučení:

<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=778>

Cíle

Po prostudování této kapitoly a příslušné doporučené literatury dokážete:

- popsat jednotlivé druhy morfů
- provést tvarotvorný rozbor libovolného ohebného slova
- zařadit slovo ke slovnímu druhu

Kontrolní otázky a úkoly

- Proveďte tvarotvorný rozbor následujících slov:
  - o kostka
  - o překrásný
  - o les
- Určete slovnědruhovou funkci následujících slov a užití je ve větách tak, aby v nich uvedenou slovnědruhovou funkci plnila:
  - o má, kolem, mezi, který, zdraví, jí, večer, proti, že, hovězí

2 GRAMATICKÉ KATEGORIE JMEN

U slov ohebných lze určovat gramatické (morfológické) kategorie. Jedná se o mluvnické významy, které jsou jednotlivé ohebné slovní druhy schopny vyjádřit. U jmen rozlišujeme následující gramatické kategorie:

2.1 Jmenný rod

Na pozadí přirozeného rodu se v jazyce zformoval rod gramatický, který může být vyjádřen slovtvorně (vychovatel x vychovatelka), lexikálně (býk x kráva) či shodou tvarotvorného sufixu přídavného jména se svým řídicím podstatným jménem v rodě, čísle a pádě, (tj. gramaticky - drahý choť x drahá choť). Gramatický rod nemusí vždy odpovídat rodu přirozenému, resp. biologickému (gramaticky to děvče x je ve skutečnosti ženského rodu).

Rozlišujeme tři jmenné rody:

- o maskulinum – rozlišují se přitom maskulina životná a neživotná;

- femininum;
- neutrum.

2.1.1 Životnost, neživotnost maskulin

S kategorií gramatického rodu souvisí také kategorie životnosti, která se vyvinula u substantiv mužského rodu. Životnost substantiva se projevuje odlišnými koncovkami v 1. a 4. pádě sg. i pl. (hrad – hrad x pán – pána). Ani gramatická životnost nemusí odpovídat reálné živosti, tak např. substantivum národ, které označuje skupinu živých bytostí, má tvary neživotné. Některá substantiva, která pojmenovávají neživotné skutečnosti, např. ledoborec, čitatel, mohou mít tvary životné i neživotné.

2.2 Jmenné číslo

Kategorie jmenného čísla odráží protiklad jednosti (singularity) a nejednosti (plurality).

K vyjádření slouží u jmen soubory singulárních a plurálních tvarů.

Existují také zvláštní skupiny slov, která nemají singulárnou či plurální podobu, přestože označují množné či jednotné číslo.

- pomnožná substantiva (pluralia tantum): nemají singulárnou podobu, např. (jedny) dveře, (jedna) kamna
- hromadná substantiva (singularia tantum): nemají plurální podobu, např. (hromada) listí, mládež, žactvo

Do současné češtiny se dále uchovaly zbytky tzv. duálu (dvojného čísla), jímž se ve staré češtině označovaly veškeré skutečnosti (zpravidla části lidského těla), které existovaly dvakrát, resp. v páru. Jména, která mají duálové sklonění, např. ruce, oči, dva, mají specifické koncovky.

2.3 Pád

Pády slouží k vyjádření sémantických vztahů slova k ostatním slovům ve větě.

Formálně je vyjádřen koncovkou, lokál má navíc i předložku. Mimo ostatní pády stojí vokativ, neboť ten není součástí skladebné (syntaktické) struktury věty, a tudíž výraz ve vokativu není větným členem.

Čeština má 7 pádů: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál, instrumentál.

Poznámka Tvary slov se stejnými soubory deklinačních (skloňovacích) morfů tvoří deklinační (skloňovací) typ (vzor → paradigma) nebo deklinační (skloňovací) podtyp.

Cíle

Po prostudování této kapitoly a příslušné doporučené literatury dokážete:

- určit gramatické kategorie jmen

Kontrolní otázky a úkoly

- Určete gramatickou kategorii čísla následujících substantiv:
  - o kalhoty, dříví, láska, listí, mléko, písek, nůžky, peníze, housle, skryše, rodiče, oči
- Určete gramatickou kategorii rodu následujících substantiv:
  - o káně, kedlubna, brambor, kyčel, uši, kamna
- Určete mluvnické kategorie u všech podstatných jmen v následujících větách:
  - o Na návsi je rybníček.
  - o Ledoborce odpluly za rozbřesku.
  - o Jehňata se tulila k ovečkám.
  - o Nejlepší jsou zavináči v rosolu.

3 GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVES

Slovesa mohou svými tvary vyjadřovat osobu, číslo, čas, slovesný způsob, slovesný rod a vid. Ty tvary sloves, které vyjadřují všechny tyto kategorie, nazýváme slovesné tvary určité, ty, jež nevyjadřují osobu a slovesný způsob, nazýváme slovesné tvary neurčité – infinitiv, přechodník přítomný, přechodník minulý, přičestí činné, přičestí trpné.

3.1 Osoba

Slovesná osoba slouží zejména k identifikaci účastníků komunikace vzhledem k obsahu věty, vyjadřuje vztah podmětu a určitého tvaru slovesa v přísudku. Kategorie osoby je vyjádřena osobními koncovkami slovesných tvarů.

Rozlišujeme trojí gramatickou osobu, kterou lze vyjádřit v singuláru i plurálu. 1. a 2. osoba vyjadřuje, že se jedná o účastníky komunikace, přičemž 1. osobou je vyjádřen děj, který se týká mluvčího, 2. osobou je vyjádřen děj, který se týká adresáta, 3. osobou je vyjádřen děj, který se týká ostatních účastníků komunikace.

3.2 Číslo

Slovesné číslo nevyjadřuje jednost nebo mnohost dějů, vyjadřuje singularitu nebo pluralitu konatelů či objektů děje v pozici podmětu příslušné věty.

3.3 Čas

Slovesný čas umožňuje zařazení promluvy vzhledem k ději. Rozlišujeme časy základní a časy relativní:

- základní časy: čas minulý, přítomný, budoucí;
- relativní časy: vyjadřují předčasnost, současnost, následnost děje, např. přechodník přítomný (vyjadřuje současnost děje s jiným dějem), přechodník minulý (vyjadřuje předčasnost děje před jiným dějem).

3.4 Slovesný způsob

Slovesný způsob souvisí s komunikační funkcí věty. Vyjadřuje vztah děje ke skutečnosti a vztah mluvčího k obsahu věty, tedy skutečnost či hypotetičnost děje, případně apel mluvčího.

- oznamovací (indikativ)
- rozkazovací (imperativ)
- podmiňovací (kondicionál)
  - o minulý: byl bych spal
  - o přítomný: spal bych

3.5 Slovesný rod

Slovesným rodem vyjadřujeme, zda je podmět původcem děje.

- činný: agens (původce děje) je podmětem věty – např. Dělníci staví dům.
- trpný: agens je z pozice podmětu odsunut – např. Dům je stavěn dělníky. (= tzv. opisné pasívum) Dům se staví. (= tzv. reflexivní pasívum)

3.6 Vid

Kategorie vidu je úzce spjata s kategorií času. Vyjadřuje ohrazení děje – jeho ukončenost a neukončenost, završenost či nezavršenost. Dokonavá slovesa vyjadřují děj, který byl buď již ukončen, nebo bude završen. Nedokonavá slovesa vyjadřují děj, který není ohrazený.

Rozlišujeme tedy u sloves vid dokonavý a nedokonavý:

- slovesa dokonavá: sloveso svým přítomným tvarem vyjadřuje budoucnost (zaspím)
- slovesa nedokonavá: sloveso má tvar přítomný (spím) i budoucí (budu spát)

Existují i tzv. slovesa obouvidová, např. informovat (Zítřejší mě o tom informuje. x Bude nás o tom informovat.).

S kategorií vidu souvisí také vyjadřování násobenosti děje, např. seknout x sekat, usnout x usínat.

Cíle

Po prostudování této kapitoly a příslušné doporučené literatury dokážete:

- určit gramatické kategorie sloves

Kontrolní otázky a úkoly

- Určete gramatické kategorie následujících sloves:
  - o věděli byste
  - o byla bych pochválena
  - o viz
  - o usínáš
- Vyjmenujte neurčitá slovesná tvary.

4 SKLOŇOVACÍ SYSTÉM JMEN

4.1 Podstatná jména

Podstatná jména pojmenovávají osoby, zvířata, rostliny, věci, vlastnosti a děje, tedy tzv. substance. Skloňují se.

Skloňování podstatných jmen rodu mužského

- **substantivní skloňování**
  - typ životný
    - souhláskové zakončení
      - vzor pán
        - + podtyp hoch
        - + podtyp občan
      - vzor muž
        - + podtyp otec
        - + podtyp obyvatel
    - samohláskové zakončení
      - vzor předseda
        - + podtyp paňáca
        - + podtyp husita
        - + podtyp sluha
      - vzor soudce
  - typ neživotný
    - vzor hrad
      - + podtyp les
    - vzor stroj
- **adjektivní skloňování**
  - vzor hajný
  - vzor průvodčí
  - vzor zlatý (typ neživotný)
- **nesklonná podstatná jména rodu mužského**
  - např. atašé, emu

Skloňování podstatných jmen rodu ženského

- **substantivní skloňování**
  - samohláskové zakončení
    - vzor žena
      - + podtyp ruka
      - + podtyp skica
    - vzor růže
      - + podtyp ulice
  - souhláskové zakončení (s nulovou koncovkou)
    - vzor píseň
    - vzor kost
- **adjektivní skloňování**
  - vzor pokojská (bytná)
  - vzor průvodčí
- **nesklonná podstatná jména rodu ženského**
  - např. lady, brandy

Skloňování podstatných jmen rodu středního

- **substantivní skloňování**
  - vzor město
    - + podtyp jablko
    - + podtyp středisko
    - + podtyp pončo
  - vzor moře
    - + podtyp bojiště
  - vzor kuře
  - vzor stavení
- **adjektivní skloňování**
  - vzor vstupné
  - vzor hovězí
- **nesklonná podstatná jména rodu středního**
  - např. aroma, kupé, ragú

4.2 Přídavná jména

Přídavná jména vyjadřují vlastnosti substancí.

- členění z hlediska významového – rozlišují se přídavná jména:
  - o kvalifikační (pilný)
  - o relační (učitelský, dřevěná, otcova)
- stupňování přídavných jmen – stupňovat lze přídavná jména kvalifikační
  - o pozitiv (1. stupeň): např. veselý, dobrý
  - o komparativ (2. stupeň): např. veselejší, lepší
  - o superlativ (3. stupeň): např. nejveselejší, nejlepší

Skloňování přídavných jmen

- **složené skloňování**
  - o tvrdé: vzor mladý
  - o měkké: vzor jarní
- **jmenné skloňování**
  - o tvary přídavných jmen, která mají podobnou stavbu jako podstatná jména, fungující v platnosti přísudku, příp. doplňku
  - o do současnosti se dochovaly pouze pozůstatky
  - o např. jsem hotova
- **smíšené skloňování**
  - o užívá se u přídavných jmen individuálně přivlastňovacích
  - o zahrnuje tvary jmenné (např. 1. pád sg.) i složené (např. 7. pád sg.)
  - o vzor otcův
  - o vzor matčín
- **nesklonná přídavná jména**
  - o např. lila, khaki, sexy

4.3 Zájmena

Zájmena zastupují jiná jména (např. podstatná jména a přídavná jména), nebo k nim odkazují.

- členění zájmen z hlediska jejich schopnosti vyjádřit jmenný rod
  - o bezrodá: nevyjadřují rod – např. já, ty rodová: vyjadřují rod – on, ona
- druhy zájmen z funkčního hlediska

- osobní: např. já, ty, on
- přivlastňovací: např. můj, tvůj
- ukazovací: např. ten, tento
- tázací: např. kdo, co
- vztažná: např. kdo, jenž
- neurčitá: např. někdo, něco
- záporná: např. nikdo, nic
- vymežovací: např. každý, všichni, sám

Skloňování zájmen

- **zájmenné skloňování:**
  - např. náš, ten
- **adjektivní skloňování:**
  - např. takový (vzor mladý), který (vzor mladý)
- **nepravidelné skloňování**
  - např. já, ty, on, my, vy
- **nesklonná zájmena**
  - jeho, jejich, jehož, jejichž

4.4 Číslovky

Ohebný slovní druh, který vyjadřuje kvantitu.

- členění z hlediska jejich schopnosti vyjadřovat přesný počet
  - určité: vyjadřují přesný počet, např. jeden, druhý, třikrát
  - neurčité: např. mnoho, několikanásobný
- druhy číslovek
  - základní: např. jedna, dva, několik
  - řadové: např. první, druhý, několikátý
  - úhrnné: např. čtvero, patero
  - druhové: např. dvojí, několikerý
  - souborové: např. dvoje, několikery
  - násobné: např. jedenkrát, dvakrát, několikrát

Skloňování číslovek

- **substantivní skloňování:**
  - např. milión (vzor hrad), tisíc (vzor stroj), patero (vzor město)

- **adjektivní skloňování**
  - např. druhý (vzor mladý), třetí (vzor jarní)
- **zájmenné skloňování**
  - jeden (vzor ten)
- **nesklonné číslovky**
  - např. dvakrát

Cíle

Po prostudování této kapitoly a příslušné doporučené literatury dokážete:

- utvořit náležitý tvar jmen
- přiřadit jména k jejich příslušným deklinačním (skloňovacím) vzorům

Kontrolní otázky a úkoly

- Utvořte vokativ a dativ:
  - učitel Jan Novák, pan soudce, paní Petřů
- Utvořte genitiv plurálu následujících podstatných jmen:
  - káva, husa, hřiště, host, středisko
- Vysvětlete rozdíl mezi slovy „ústečtí“ a „Ústečtí“ a mezi slovy „ústečtí“ a „úštěčtí“.
- Vyhledejte v odborné literatuře, jaký je rozdíl mezi přídavnými jmény dějovými a účelovými.
- Doplňte příslušný tvar přídavného jména přivlastňovacího:

v (Neruda) ..... ulici, z (Jirásek) ..... ulice, (Klára) .....
 ..... bratři, v (Petr) ..... bytě, (Pavel) .....
 rukama, (šéfkuchař) ..... brambory, (Viktor) .....
 rodičům, o (prezident) ..... projevech, viděl (Marek) .....
 ..... psy, (Olbracht) ..... spisy, (Palacký) .....
 ..... most
- Utvořte komparativ následujících adjektiv:
  - lehký, hladký, rozumný, jednoduchý, katastrofický, vysoký, čistý, dobrý, hlavní

- Určete druh následujících zájmen:
  - o který, sám, něco, jenž, svůj, některý, nikdo
- Vyberte náležitou možnost, u každé možnosti vysvětlete, jaký smysl má příslušná výpověď.
  - o Šla tam se svými – jejími syny.
  - o Omluvte mou – svou dceru.
- Určete druh následujících číslovek a vzor, podle něhož se skloňují:
  - o čtvero, osmý, sto, jeden, první

5 ČASOVÁNÍ SLOVES

5.1 Slovesa

Slovesa vyjadřují děje a stavy, tedy dynamické příznaky substancí. Jedná se o ohebný slovní druh. Slovesa se časují.

- slovesné tvary:
  - o podle schopnosti vyjádřit kategorii osoby a způsobu
    - určité: např. oznamovací způsob přítomného času sloves nedokonavých – peč/pečeš/peče/pečeme/pečete/pečou, rozkazovací způsob – peč/pečme/pečte a dále všechny ostatní tvary, které nejsou neurčité
    - neurčité: infinitiv – péct/péci, přičestí činné – pekl/pekla/peklo/pekli/pekly/pekla, přičestí trpné – pečen/pečena/pečeno, přechodník přítomný – peka/pekouc/pekouce, přechodník minulý – upek/upekši/upekše
  - o podle formy
    - jednoduché: tvar oznamovacího způsobu přítomného času (sázím/sázíš/sází/sázíme/sázíte), budoucího času oznamovacího způsobu sloves dokonavých (zasadím/zasadíš/zasadí/zasadíme/zasadíte), rozkazovacího způsobu (sázej, sázejte), přechodníku přítomného (zasadiv/zasadivši/zasadivše), přechodníku minulého (posediv/posedivši/posedivše), infinitivu (sázet), oznamovacího

způsobu minulého tvaru 3. osoby jednotného i množného čísla (sázel/sázeli)

- složené: tvar oznamovacího způsobu minulého času (sázel jsem/sázel jsi/sázeli jsme/sázeli jste apod.), budoucího času nedokonavých sloves (budu sázet/budeš sázet/bude sázet/budeme sázet/budete sázet/budou sázet), opisného pasíva přítomného času (jsem sázen/jsi sázen/je sázen/jsme sázeni/jste sázeni/jsou sázeni), opisného pasíva minulého času (byl jsem sázen/byl jsi sázen/byl sázen/byli jsme sázeni/byli jste sázeni/byli sázeni), opisného pasíva budoucího času (budu sázen/budeš sázen/bude sázen/budeme sázeni/budete sázeni/budou sázeni), opisného pasíva podmiňovacího způsobu přítomného (byl bych sázen/byl bys sázen/byl by sázen/byli bychom sázeni/byli byste sázeni/byli by sázeni), opisného pasíva podmiňovacího způsobu minulého (byl bych býval sázen/byl bys býval sázen/byli bychom bývali sázeni/byli byste bývali sázeni/byli by bývali sázeni), podmiňovacího způsobu přítomného (sázel bych/sázel bys/sázel by/sázeli bychom/sázeli byste/sázeli by), podmiňovacího způsobu minulého (byl bych sázel/byl bys sázel/byl by sázel/byli bychom sázeli/byli byste sázeli/byli by sázeli), pasivního přechodníku přítomného (jsa sázen/jsouc sázena, sázeno/jsouce sázeni), pasivního přechodníku minulého (byv sázen/byvši sázena/byvši sázeno/byvše sázeni), pasivního infinitivu (být sázen)
- podle zakončení přítomného kmene zařazujeme slovesa do 5 tříd
    - -e – 1. třída: nese, bere, peče, maže, umře (tře)
    - -ne – II. třída: tiskne, mine, začne
    - -je – III. třída: kryje, kupuje
    - -í – IV. třída: prosí, trpí, sází
    - -á – V. třída: dělá
  - podle infinitivního kmene zařazujeme slovesa do 6 tříd
  - existují také tzv. izolovaná slovesa (nepravidelná)
    - jíst, být, chtít, vědět; mít, jít, vidět

- slovesa, která mají zvláštní a nepravidelné tvary, zůstávají tedy nezařazena do slovesných tříd
  - např. sloveso být má tvary utvořeny ze tří různých základů (srov. jsem, budu, bych)

Cíle

Po prostudování této kapitoly a příslušné doporučené literatury dokážete:

- rozpoznat jednoduché a složené slovesné tvary
- zařadit slovesa do příslušné třídy

Kontrolní otázky a úkoly

- Zařad'te slovesa do příslušné třídy:
  - utéci, utíkat, spát, hrávat, oběhnout, sít
- Vyhledejte ve větách složené slovesné tvary:
  - Byl jsi včera doma? Budeme pokračovat v našem výzkumu. Prostudujte řádně doporučenou literaturu. Šli bychom do divadla. Výsledky byly vyhlášeny již včera. Zdravá strava mu prospívá.

6 NEOHEBNÉ SLOVNÍ DRUHY

6.1 Příslovce

Příslovce vyjadřují okolnostní příznak sloves, přídavných jmen či jiných příslovčí.

- přestože formálně patří k neohebným slovním druhům, lze příslovce, která byla utvořena od kvalifikačních přídavných jmen, stejně jako jejich motivující přídavná jména stupňovat (např. dobře, vesele, chladno)
- druhy příslovčí:
  - místa: např. tu, odtamtud, nahoře
  - času: např. ráno, teď, stále
  - způsobu:
    - vlastní způsob: např. chytře, vsedě, mlčky
    - míra: např. velmi, slabě, úplně

- zřetel: např. vzhledově, umělecky, povahově
  - příčiny: např. vzteky, náhodou, schválně
- tzv. zájmenná příslovce: jsou formálně i funkčně příbuzná zájmenům
  - místa: např. kde, odkud, kudy
  - času: např. kdy, odkdy, dokdy
  - způsobu: např. jak, jakpak, tak
  - míry: např. kolik, tolik
  - příčiny: proč, proto
- predikativa: příslovce modální a stavová; mají odlišnou syntaktickou povahu, většinou jsou tvořeny od adjektivních základů koncovkou -o (+ -ě)
  - modální: např. třeba, zatěžko
    - Je třeba, abys tam šel. Bylo mu zatěžko přijít.
  - stavová: např. chladno, živo
    - Venku je celý týden chladno. Večer tu bylo příliš živo.
- příslovečné spřežky
  - vznikly ustrnutím předložkových pádů podstatných jmen a slovesných tvarů, např. zjara, kvečeru, vsedě

6.2 Předložky

Předložky jsou funkčně a sémanticky nesamostatná slova, která spoluvytvářejí významy jmen jako součást jejich pádových podob.

- ve spojení se jménem vyjadřují především adverbialní významy
- členění podle původu
  - vlastní (původní, primární): např. v, do, na
  - nevlastní (nepůvodní, sekundární): např. pomocí, úderem + složitější předložkové výrazy – např. bez ohledu na, v návaznosti na
- dále můžeme předložky členit podle spojitelnosti (s pádem)
  - s nominativem se nepojí žádná česká předložka – z cizích předložek např. kontra, versus
  - s genitivem se pojí např. předložky z, bez, od, kromě
  - s dativem např. předložky k, ke, vůči
  - s akuzativem např. předložky na, pro, ob, mimo
  - s lokálem např. předložky o, na, při

- s instrumentálem např. předložky s, za, pod
- nevlastní předložky dokáží vyjádřit vztahy původních adverbálních spojení, z nichž vznikly, např. vztahy prostorové (blízko, stranou), časové (úderem, závěrem), příčiny (následkem, vinou)

6.3 Spojky

Spojky jsou slovní druh, který slouží ke spojování slov a vět a zároveň k vyjadřování syntaktických a sémantických vztahů mezi nimi.

- parataktické (vyjadřují vztah koordinace)
  - slučovací: např. a, i, ani, nebo
  - stupňovací: např. i, ba, dokonce, nejen – ale i
  - odporovací: např. ale, však, avšak, leč, nýbrž
  - vylučovací: např. nebo, anebo, či, buď - anebo
  - příčinné a vysvětlovací: např. neboť, vždyť, totiž
  - důsledkové: např. (a) proto, (a) tedy, (a) tak
- hypotaktické (vyjadřují vztah subordinace)
  - příčinné: např. protože, poněvadž, jelikož
  - účinkové: např. že, až, takže
  - účelové: např. aby, za účelem, ať
  - obsahové: např. že, aby, jak, když
  - podmínkové: např. jestliže, když, pokud, -li
  - přípustkové: např. ač, ačkoli, třebaže, přestože
  - časové: např. když, až, než, dokud
  - způsobové: např. jak, jakoby, tak aby, jako když
  - srovnávací: např. jako, jakoby, než
  - výjimkové: např. ledaže, leda
- spojky mohou vystupovat v kombinaci s jinými spojkami, příslovci či částicemi v kombinovaných spojkových výrazech (např. teprve když, za účelem toho aby, než aby)
- spojovací funkci mohou plnit také spojovací výrazy, jimiž jsou vztažná a tázací zájmena a zájmenná příslovce (např. který, jenž, jak)

6.4 Částice

Částice formují větu s ohledem na vztah mluvčího k adresátovi, ke sdělované skutečnosti, nebo k členění textu.

- většina slov, která ve větě plní funkci částic, k nim přešla od jiných slovních druhů, zejména od příslovcí a spojek
- ve větách neplní funkci větného členu
- apelové
  - o otázka: např. což, zдалipak
  - o rozkaz: např. ať, kdyby
  - o přání: např. kéž, aby
  - o přesvědčování: např. vážně, opravdu
  - o ujišťování: např. jistě, zaručeně
  - o odporování: např. ale, přece
- hodnotící: např. bezpochyby, rozhodně, bezesporu, kdepak, ne, nikoli
- emocionální
  - o podiv: např. ale, copak, jestli
  - o politování: např. bohužel, naneštěstí
  - o lhostejnost: např. ať, stejně
  - o obavy: např. aby
  - o překvapení: např. vždyť
- strukturující text
  - o naznačující začátek: např. tedy, tak, a
  - o odkazují k předchozímu: např. krátce, přesněji, tudíž
  - o naznačující posloupnost: např. dále, za prvé, především
  - o výběr: např. například, třeba

6.5 Citoslovce

Citoslovce jsou slovní druh s komunikační funkcí a výraznou expresivitou.

- ve větách primárně nebývají větnými členy, jsou samostatná, většinou i intonačně, některá citoslovce však mohou ve větě zastupovat přísudek či jiné větné členy (např. pták frnk na větev, sakra práce)
- emocionální

- vyjadřují bezprostřední reakci
- libost: např. ňam
- nelibost: např. ble
- posměch: např. no maucta
- zájem: např. jé
- nezájem: např. ach jo
- radost: např. hurá
- překvapení: např. páni
- smutek, zoufalství: např. achich
- zlost, hněv: např. doháje, kčertu
- strach, úlek: např. probůh
- zvukomalebná
  - napodobují zvuky a zvukové projevy lidí, zvířat a předmětů
  - např. břink, škyt, béé, vrkú, hepčí, křup
  - některá zvukomalebná citoslovce se stávají základem pro tvoření sloves (např. břinknout)
- obecně kontaktová a vybízející
  - povzbuzování: např. kupředu
  - nabízení: např. na
  - upozornění: např. pozor
  - pozdrav: např. ahoj
  - navazování kontaktu: např. hej
  - vybízení: např. pu'a pu'a

Cíle

Po prostudování této kapitoly a příslušné doporučené literatury dokážete:

- určit druhy příslovcí, předložek, spojek, částic a citoslovcí
- charakterizovat predikativa

Kontrolní otázky a úkoly

- Určete druh následujících příslovcí:

- jak, pěšky, pryč, kudy, nač, onehdy, kdesi, umělecky, navzdory, dnes, vzhledově, tuze
- Utvořte třetí stupeň následujících příslovcí:
  - měkce, málo, vesele
- Určete druh předložky a pády, s nimiž se spojuje:
  - pomocí, k, kromě, kolem, v, mimo, kontra
- Určete, jaký vztah vyjadřují následující spojky:
  - neboť, tudíž, totiž, neřkuli, i, ale, ani, ačkoli, přestože, jestliže, leč
- Utvořte věty s následujícími výrazy v platnosti částic:
  - klidně, pěkně, ale, právě
- Vyberte citoslovce zvukomalebná:
  - hergot, huš, fr, šmik, vrkú, panečku, kčertu, sláva, šmik, jéminkote, pche, na, vid', pu'a, buch

7 LITERATURA

- ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 3., dopl. a přeprac. vyd. Praha: ISV, 2011.
- FILIPEC, J. a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3. opr. a dop. vyd. Praha: Academia, 2003.
- HUBÁČEK, J. – JANDOVÁ, E. – SVOBODOVÁ, J. *Čeština pro učitele*. 2. vyd. VADE MECUM, 1998.
- Kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002.
- Kol. *Mluvnice češtiny (2)*. Praha: Academia, 1986.
- Kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995.
- Pravidla českého pravopisu [s kompletním zapracováním dodatku MŠMT ČR]*. Brno: Computer Press, 2009.

8 VÝSLEDKY CVIČENÍ

8.1 Tvarosloví současné češtiny

- Proveďte tvarotvorný rozbor následujících slov:
  - kostka
    - tvarotvorný základ: kostk-
    - tvarotvorný prostředek: -a
  - překrásný
    - tvarotvorný základ: překrásn-
    - tvarotvorný prostředek: -ý
  - les
    - tvarotvorný základ: les-
    - tvarotvorný prostředek: -(Ø)

- Určete slovnědruhovou funkci následujících slov a užiňte je ve větách tak, aby v nich uvedenou slovnědruhovou funkci plnila:
  -
  - má
    - zájmeno: Má kamarádka je tu.
    - sloveso: Petr má vůz.
  - kolem
    - podstatné jméno: Nenastupujte do vozidla s kolem.
    - příslovce: Jděte kolem.
    - předložka: Kolem rybníka rostly osiky.
  - mezi
    - podstatné jméno: Vyhřívali se na mezi.
    - příslovce: Postav to mezi.
    - předložka: Mezi námi je udavač.
  - který
    - zájmeno tázací: Který z vás to udělal?
    - zájmeno vztažné: Vyhraje ten, který doběhne první.

- zdraví
  - podstatné jméno: Máš jen jedno zdraví.
  - přídavné jméno: Zdraví lidé se dožívají vyššího věku.
  - sloveso: Muž zdraví obvykle první.
- jí
  - zájmeno osobní: Dej jí to.
  - sloveso: Karel jí večeří.
- večer
  - podstatné jméno: Byl to překrásný večer.
  - příslovce: Večer se sejdeme.
- proti
  - příslovce: Já jsem proti.
  - předložka: Proti tomu nic nenamítám.
- že
  - spojka podřadicí: Řekl, že přijde později.
  - částice: Že se mi to ale povedlo!
- hovězí
  - podstatné jméno: Mám ráda hovězí s omáčkou.
  - přídavné jméno: Objednal si hovězí vývar.

8.2 Gramatické kategorie jmen

- Určete gramatickou kategorii čísla následujících substantiv:
  - číslo jednotné: dříví, láska, listí, mléko, písek, skryše
  - číslo množné: kalhoty, nůžky, peníze, housle, skryše, rodiče, oči
- Určete gramatickou kategorii rodu následujících substantiv:
  - káně: rod ženský, rod střední
  - kedlubna: rod ženský
  - brambor: rod mužský neživotný
  - kyčel: rod mužský neživotný/rod ženský
  - uši: rod ženský
  - kamna: rod střední

- Určete mluvnické kategorie u všech podstatných jmen v následujících větách:
  - Na návsi je rybníček.
    - návsi: r. ž., č. j., 6. p.
    - rybníček: r. m. než., č. j., 1. p.
  - Ledoborce odpluly za rozbřesku.
    - ledoborce: r. m. než., č. mn., 1. p.
    - rozbřesku: r. m. než., č. j., 2. p.
  - Jehňata se tulila k ovečkám.
    - jehňata: r. stf., č. mn., 1. p.
    - ovečkám: r. ž., č. mn., 3. p.
  - Nejlepší jsou zavináči v rosolu.
    - zavináči: r. m. živ., č. mn., 1. p.
    - rosolu: r. m. než., č. j., 6. p.

8.3 Gramatické kategorie sloves

- Určete gramatické kategorie následujících sloves:
  - věděli byste: os. 2., č. mn., zp. podm. přít., r. činný, v. ned.
  - byla bych pochválena: os. 1., č. j., zp. podm. min., r. trpný, v. dok.
  - viz: os. 2., č. j., zp. rozk., r. činný, v. ned.
  - usínáš: os. 2., č. j., č. přít., zp. ozn., r. činný, v. ned.
- Vyjmenujte neurčité slovesné tvary:
  - přechodník přítomný, přechodník minulý, infinitiv, přičestí činné, přičestí trpné

8.4 Skloňovací systém jmen

- Utvořte vokativ a dativ:
  - učitel Jan Novák
    - Učiteli Jane Nováku!
    - učiteli/-ovi Janu/-ovi Novákovi
  - pan soudce
    - Pane soudce!
    - panu soudci

- paní Petřů
  - Paní Petřů!
  - paní Petřů
- Utvořte genitiv plurálu následujících podstatných jmen:
  - káva – káv
  - husa – hus/husí
  - hřiště – hřišť/hřiští
  - host – hostů/hostí
  - středisko – středisek/středisk
- Vysvětlete významový rozdíl mezi slovy „ústečtí“ a „Ústečtí“ a mezi slovy „ústečtí“ a „úštěčtí“.
  - ústečtí: přídavné jméno odvozené od slova Ústí, např. ústečtí obyvatelé odhlasovali
  - Ústečtí: podstatné jméno (zpodstatnělé přídavné jméno), např. Ústečtí (tj. občané) odhlasovali
  - úštěčtí: přídavné jméno odvozené od slova Úštěk
- Vyhledejte v odborné literatuře, jaký je rozdíl mezi přídavnými jmény dějovými a účelovými.
  - přídavná jména dějová: vyjadřují právě probíhající děj (např. muž kropící zahradu)
  - přídavná jména účelová: vyjadřují, k čemu rozvíjené podstatné jméno slouží, nač je určeno (např. kropící vůz); před příponou -cí mají krátkou samohlásku
- Doplňte příslušný tvar přídavného jména přivlastňovacího:

v Nerudově ulici, z Jiráskovy ulice, Klářini bratři, v Petrově bytě, Pavlovýma rukama, šéfkuchařovy brambory, Viktorovým rodičům, o prezidentových projevech, viděl Markovy psy, Olbrachtovy spisy, Palackého most
- Utvořte komparativ následujících adjektiv:
  - lehký – lehčí
  - hladký – hladší
  - rozumný – rozumnější
  - jednoduchý – jednodušší
  - katastrofický – katastrofičtější
  - vysoký – vyšší

- čistý – čistší
- dobrý – lepší
- hlavní – nestupňujeme
- Určete druh následujících zájmen:
  - který – tázací, vztažné
  - sám – vymezovací
  - něco – neurčité
  - jenž – vztažné
  - svůj – přivlastňovací
  - některý – neurčité
  - nikdo – záporné
- Vyberte náležitou možnost, u každé možnosti vysvětlete, jaký smysl má příslušná výpověď.
  - Šla tam se svými – jejími syny.
  - Omluvte mou – svou dceru.
- Určete druh následujících číslovek a vzor, podle něhož se skloňují:
  - čtvero – úhrnné, město
  - osmý – řadové, mladý
  - sto – základní, město
  - jeden – základní, ten
  - první – řadové, jarní

8.5 Časování sloves

- Zařaďte slovesa do příslušné třídy:
  - utéci (I.)
  - utíkat (V.)
  - spát (IV.)
  - hrávat (V.)
  - oběhnout (II.)
  - sít (III.)
- Vyhledejte ve větách složené slovesné tvary:
  - Byl jsi včera doma? Budeme pokračovat v našem výzkumu. Prostudujte řádně doporučenou literaturu. Šli bychom do divadla. Výsledky byly vyhlášeny již včera. Zdravá strava mu prospívá.

8.6 Neohebné slovní druhy

- Určete druh následujících příslovčí:
  - jak – p. způsobu
  - pěšky – p. způsobu
  - pryč – p. místa
  - kudy – p. místa
  - nač – p. příčiny
  - onehdy – p. času
  - kdesi – p. místa
  - umělecky – p. zřetele i způsobu
  - navzdory – p. příčiny
  - dnes – p. času
  - vzhledově – p. zřetele i způsobu
  - tuze – p. míry
- Utvořte třetí stupeň následujících příslovčí:
  - měkce – nejměkčeji
  - málo – nejméně
  - vesele - nejveseleji
- Určete druh předložky a pády, s nimiž se spojuje:
  - pomocí – nevlastní, 2. pád
  - k – vlastní, 3. pád
  - kromě – nevlastní, 2. pád
  - kolem – vlastní, 2. pád
  - v – vlastní, 4. pád, 6. pád
  - mimo – nevlastní, 4. pád
  - kontra – vlastní, 1. pád
- Určete, jaký vztah vyjadřují následující spojky:
  - neboť – příčinný
  - tudíž – důsledkový
  - totiž – vysvětlovací
  - neřkuli – stupňovací
  - i – slučovací
  - ale – odporovací

- ani – slučovací
- ačkoli – přípustkový
- přestože – přípustkový
- jestliže – podmínkový
- leč – odporovací
- Utvořte věty s následujícími výrazy v platnosti částic:
  - klidně – Klidně to udělej sám.
  - pěkně – Pěkně se nám vybarvil.
  - ale – To je ale náhoda.
  - právě – Právě to jsme si o tobě mysleli.
- Vyberte citoslovce zvukomalebná:
  - hergot, huš, fr, šmik, vrkú, panečku, kčertu, sláva, šmik, jéminkote, pche, na, vid', puťa, buch